

Piotr Falkowski

Zasób Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy w latach 1909-1920

słowa kluczowe: Bydgoszcz, Archiwum Miejskie, zasób

W niniejszym artykule skupię się na przedstawieniu zasobu Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy. Ramami chronologicznymi dla poniższej pracy jest powstanie Archiwum, co nastąpiło 3 listopada 1909 r., oraz kres funkcjonowania administracji niemieckiej w Bydgoszczy, czyli rok 1920. Badania zostały przeprowadzone na podstawie zachowanego źródła – *Archiv-Katalog*.

Archiwum Miejskie w Bydgoszczy – rys historyczny

W wyniku postanowień kongresu wiedeńskiego Bydgoszcz powróciła do Królestwa Pruskiego. Dla urzędników pruskich akta z lat 1772-1815 stały się bezużyteczne do bieżącego administrowania, dlatego postanowiono złożyć je na strychu starego ratusza miejskiego. Taki wybór miejsca był podyktowany brakiem wolnych pomieszczeń w ratuszu. Akta były proveniencji pruskiej, natomiast akta z okresu Księstwa Warszawskiego nie zachowały się, ponieważ zaborca usilnie niszczył wszelkie przejawy polskości. W 1835 r. archiwum zostało przeniesione na inny strych, który mieścił się w budynku dawnego Kolegium Jezuickiego. Przyczyną zamiany strychów było rozebranie leciwego ratusza miejskiego¹. W 1897 r. pobudowano ogniotrwałą komorę stalową na rzecz skarbcza miejskiego. W niej miały być przechowywane najstarsze i najcenniejsze archiwalia².

Akta staropolskie zostały wstępnie uporządkowane w latach 1858-1859. Zbiór składał się z sześćdziesięciu woluminów. Pierwszego rzetelnego opracowania najdawniejszych polskich dokumentów dokonał prof. Erich Schmidt w 1886 r.³

¹ Z. Malewski, *Strychowy okres w historiografii bydgoskiej*, „Przegląd Bydgoski” 1934, R. 2, z. 1-2, s. 59-60.

² A. Perlińska, *Inwentarz zespołu archiwalnego Akta miasta Bydgoszczy*, t. 1, Bydgoszcz 1985, s. 3.

³ Tamże.

Bydgoskie archiwalia przez długi czas nie były porządkowane. Składano je bez większego namysłu na ratuszowym strychu. Przez taki stan rzeczy utracono wiele dokumentów. Do zmiany w sposobie zarządzania Archiwum Miejskim doszło dopiero w latach osiemdziesiątych XIX wieku. Przyczyną zmian były naciski ze strony władz instytucji, wówczas Bydgoszcz podlegała terytorialnie pod Archiwum Państwowe w Poznaniu. Dodatkowym impulsem było utworzenie towarzystwa naukowego w Bydgoszczy – *Historischer Verein für Netzedistrict*⁴. Powstało w 1880 r. Statutowym celem stowarzyszenia była ochrona zabytków minionych epok oraz ich naukowe opracowanie. Towarzystwo uznało, że na początku swojej działalności zajmie się archiwiami miejskimi. Postulowano o powołanie specjalnego urzędnika w magistracie, który miałby opiekować się zbiorami. Niestety, inicjatywa miłośników historii nie doszła do skutku. Dopiero pod koniec XIX wieku prof. Erich Schmidt zajął się archiwum. Dokonał wstępnego uporządkowania zgromadzonych archiwaliów. Na podstawie swoich prac sporządził rejestr, który następnie opisał na łamach publikacji wydanej przez *Historischer Verein für Netzedistrict*⁵.

Archiwum poznańskie kilkakrotnie wysuwało prośbę do magistratu bydgoskiego o przekazanie najcenniejszych akt do nich. Władze miejskie przekazały w depozyt wyłącznie najważniejsze archiwalia. Według niedatowanego spisu było to 798 pozycji, które przekazywano w latach: 1871, 1883, 1885 i 1914. Od 1832 do 1909 r. opiekę nad archiwum sprawował burmistrz, a faktycznie zajmowała się nim registratura⁶.

Za przełomową datę należy uznać 3 listopada 1909 r., opublikowano wtedy statut Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy – *Archiv-Ordnung*. Ten akt zapoczątkował istnienie odrębnej instytucji. Statutowym zadaniem nowo utworzonego archiwum było przechowywanie archiwaliów i dzieł sztuki o wartości historycznej. Rozporządzenie określało urzędników odpowiedzialnych za archiwum, byli nimi poborca podatkowy oraz główny księgowy. Dodatkowo przepisy stworzyły pomoc archiwalną do inwentaryzacji akt – *Lagerbuchführung* (zachowana pomoc obecnie nosi nazwę *Archiv-Katalog*), za jej prowadzenie był odpowiedzialny poborca podatkowy. Dodatkowo statut narzucał sposób gromadzenia akt: zasób archiwalny miał mieć układ rzeczowy, ponadto rozporządzenie przewidywało dopływ nowych akt oraz kontrolę archiwum⁷.

W 1920 r. administracja polska zastała dwie lokalizacje przechowywania zasobu Archiwum Miejskiego. Akta były przechowywane na strychu ratusza oraz

⁴ A. Perlińska, *Inwentarz...*, t. 2, Bydgoszcz 1981, s. 5.

⁵ Z. Malewski, dz. cyt., s. 60-61.

⁶ A. Perlińska, dz. cyt. s. 5-6.

⁷ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej APB), Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 493, k. 1.

w spichrzu nad Brdą. Dodatkowo wiele akt zalegało w registraturach i czekało na inwentaryzację⁸.

Zasób Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy w latach 1909-1920

Na podstawie zarządzenia z 1909 r. wprowadzono do użytku pomoc archiwalną, która miała służyć do inwentaryzacji akt – *Archiv-Katalog*. Jest to oprawna księga, która prawdopodobnie została spisana w latach 1909-1920, w większości w neogotyku. Wiodącym językiem jest niemiecki, w niektórych miejscach księgi można znaleźć dopiski w języku polskim. Przeważa jeden charakter pisma, co świadczy o tym, że zasób archiwum porządkowała jedna osoba. Wpisów i adnotacji z okresu międzywojennego oraz z okupacji hitlerowskiej dokonały inne osoby⁹. Obecnie nie można ustalić, kto jest autorem *Archiv-Katalog*. Można wskazać autora polskich zapisków, był nim Zbigniew Malewski, który porządkował spuściznę aktową pozostawioną przez Niemców w 1920 r.¹⁰

Na 500 kartach zawarto dwustronny formularz, który składa się z ośmiu elementów: *Abteilung* (dział), *Unterabteilung* (poddział), *Nr* (numer), *Bezeichnung des Gegenstandes* (nazwa obiektu), *Herausgegeben* (wydanie) ta kolumna dzieli się na trzy mniejsze kolumny: *am [Datum]* (data), *Datum der Verfügung und Tagenbuch=Nr* (Data dyspozycji i numer dziennika,) *an* (do kogo), ostatnia kolumna to *Datum der Rückgabe* (data zwrotu). Należy zwrócić uwagę, że trzypierwsze elementy formularza (dział, poddział i numer) nadawały rzeczowy układ zasobowi oraz pełniły funkcję identyfikacyjną archiwaliów. Kolumna dotycząca nazwy obiektu była przeznaczona na opis archiwalny, który najczęściej składał się z tytułu dokumentu, daty i miejsca wydania oraz krótkiego regestu aktu. W streszczeniu podawano najważniejsze informacje oraz ewentualne edycje źródłowe. Poniżej regestu mógł znajdować się opis cech zewnętrznych dokumentu. W pomocy archiwalnej znajdują się opisy, przy których nie ma regestu ani opisu cech zewnętrznych. Ostatnia kolumna, wydanie, była miejscem przeznaczonym na informacje o wypożyczeniach, lecz częściej w tych polach zapisywano uwagi na temat dokumentów, np. sygnaturę archiwalną z okresu okupacji hitlerowskiej. Taki układ formularza narzucał archiwście sposób porządkowania i opisu akt. Zarządzenie z 1909 r. dotyczące organizacji Archiwum Miejskiego nadawało aktom układ według sześciu działów rzeczowych, których symbolami były majuskułne litery łacińskie od A do F (działy zostały omówione w dalszej części artykułu). Następnie archiwista podzielił dokumenty tematycznie według poddziałów, których symbolami były cyfry rzymskie. Wewnątrz nich zastosowano

⁸ A. Perlińska, *Inwentarz...*, t. 3, Bydgoszcz 1983, s. 6.

⁹ APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 497.

¹⁰ A. Perlińska, dz. cyt., s. 7.

Pierwszy dział oznaczono literą A, nosił tytuł *Privilegien der Stadt Bromberg* (Przywileje miasta Bydgoszczy) i składa się z trzech poddziałów. Pierwszy poddział zatytułowano *Urkunden polnischen Könige* (Dokumenty królów polskich). Zgromadzono w nim opis dwudziestu jeden archiwaliów, przy czym należy wspomnieć, że dokument pod pozycją nr 21 został dopisany później, o czym świadczy sporządzenie tytułu oraz opisu w języku polskim. Układ opisów jest chronologiczny. Opisywane są dokumenty z lat 1502-1828. Z regestów wynika, że dokumenty zostały wydane przez królów polskich, zaś ich treść odnosi się wyłącznie do Bydgoszczy. Dokument nr 20 pochodzi z 1828 r. i został wydany przez Fryderyka Wilhelma dla Bydgoszczy. Dodatkowo przy regestach znajdują się opisy cech zewnętrznych dokumentów: materiał pisarski, pieczęć i język dokumentów. Przy pozycjach nr 1, 4, 6, 8, 9, 13, 14 znajdują się informacje o edycjach źródłowych dokonanych przez Henricha Wuttkego¹⁵.

Drugi poddział – *Urkunde andere weltlicher und geistlicher Behörden* (Dokumenty innych urzędów świeckich i duchownych) – ma piętnaście opisów, z czego trzy zostały dopisane później w języku polskim. Były to dokumenty datowane od 1448 do 1769 r. oraz z 1920 r. Większość dokumentów została wystawiona przez burmistrza i Radę Miasta, dotyczyły zawierania umów. Wpis numer 11 jest o protokole przekazania Bydgoszczy pod zarząd administracji polskiej¹⁶.

Poddział trzeci – *Neuere Privilegien* (Nowe przywileje) – zawiera opis siedmiu dokumentów z lat 1890, 1895, 1899, 1902, 1909. Dokumenty dotyczą pożyczek udzielanych Bydgoszczy¹⁷. Opis tychże pożyczek również zawiera również dział E poddział VII i dział F poddział VI.

Następnym działem jest litera B, nosi nazwę *Kämmerei – Vorwerks – Sachen* (Sprawy finansowe i folwarczne). Dzieli się na cztery poddziały, które dotyczą administracji finansowej miasta. Pierwszy poddział – *Erbverschreibungen, Prolongatione, Vergleiche* (Zapisy wieczyste, prolongaty, ugody) – uwzględnia opis piętnastu dokumentów z lat 1780-1837. Początkowe dziesięć dokumentów stanowiły zapiski wieczyste dotyczące dzierżawy folwarków. Następnie opisano cztery dokumenty, są to prolongaty, które przedłużały umowy między dzierżawcami a miastem. Ostatnim dokumentem jest ugoda z lat 1777-1790¹⁸.

Drugi poddział to *Auseinandersetzungs- und Ablösung-Rezesse* (Recesy porozumień i zrzeczeń), zawiera opis czterdziestu trzech dokumentów z lat 1835-1901, akta dotyczą regulacji praw własności, np. folwarków miejskich. Poniżej opisu znajduje się nazwa urzędu załatwiającego sprawę, najczęściej była to Pruska

¹⁵ APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 497, k. 1-20.

¹⁶ Tamże, k. 20v-32.

¹⁷ Tamże, k. 50v-57.

¹⁸ Tamże, k. 77-86.

Komisja Generalna dla Prowincji Zachodnio-Pruskiej i Poznańskiej oraz Królewska Rejencja w Bydgoszczy¹⁹.

Trzeci poddział to *Kontrakte über Austuung von Parzellen von Boethkenwalde* (Kontrakty wieczystej dzierżawy parceli w Bytkowicach), składa się z opisu czterech kontraktów dzierżawy z lat 1843-1844. Umowy były zawierane przez bydgoski magistrat. W opisie zawarto informacje o sposobie uwierzytelnienia dokumentów, były zatwierdzane przez Sąd Ziemski i Miejski w Bydgoszczy²⁰.

Czwarty poddział – *Kontrakte über Austuung von Parzellen von Kämmerei Vorwerk Klein Wolfhas* (Kontrakty wieczystej dzierżawy parcel folwarku Małe Wilcze Gardło) – składa się z opisu dwunastu dokumentów z 1838 r. Opisy umów zawierają numery zakupionych parceli. Kontrakty były zawierane przez magistrat Bydgoszczy. Analogicznie jak w poddziale trzecim autor zawarł informacje o sposobie uwierzytelnienia²¹.

Dział C nosił tytuł *Erwerbung und Veräußerung städtischer Grundstücke* (Nabywanie i zbywanie gruntów miejskich). Ma trzy poddziały, które odnoszą się do obrotu ziemią należącą do miasta. Pierwszy poddział – *Vermessungs Register von städtischen Grundstücken* (Rejestr pomiarów gruntów miejskich) – zawiera opis tylko jednego dokumentu z 1783 r., który dotyczy ogrodów i gruntów znajdujących się na obszarach podmiejskich²².

Drugi poddział – *Dokumente betreffend Erwerb und Veräußerung städtischen Grundstücke* (Dokumenty dotyczące nabycia i zbycia gruntów miejskich) – zawiera opis siedmiu dokumentów z lat: 1829, 1832, 1838, 1845, 1852, 1855 i 1859. Były to umowy dotyczące nabycia gruntów²³.

Trzeci poddział – *Verträge und Kontrakte* (Umowy i kontrakty) – opisuje dwadzieścia jeden dokumentów z lat 1853-1887. Akta dotyczyły wyłączenie sprzedaży i kupna ziemi²⁴.

Dział D zatytułowany *Verschiedene Verträge und Urkunde* (Różne umowy i dokumenty) ma cztery poddziały, które dotyczą administracji miejskiej. Pierwszy poddział – *Schöffn und Protokoll-Bücher* (Księgi ławnicze i protokolarze) – odnosi się do opisu jedenastu ksiąg. Początkowe dziewięć pozycji to opisy ksiąg ławniczych oraz ich brudnopisów z lat: 1598-1601, 1615-1622, 1623-1625, 1640-1652, 1640-1645, 1656-1659, 1665-1671, 1665-1670, 1671-1675. Przy opisach zamieszczano krótki regest oraz dokonywano opisu cech zewnętrznych księgi. Następny opis dotyczy księgi ekonomicznej miasta Bydgoszczy z okresu 1742-

¹⁹ Tamże, k. 86v-107.

²⁰ Tamże, k. 118v-120.

²¹ Tamże, k. 120v-124.

²² Tamże, k. 129-130.

²³ Tamże, k. 131v-135.

²⁴ Tamże, k. 136v-147.

Nr inwent.	Liczba arkuszy	Nr.	Bezeichnung des Gegenstandes	Quantitäten			Zusatz in: Blätter oder Bände
				anz. (Blätter)	Blätter oder Bände in	Fol.	
			<i>Inhalts</i>				
A			<i>Inhalt des Stadt Archivs</i>				
		I.	<i>Verzeichnis gelehrter Bücher</i>			2 - 80	
		II.	<i>Verzeichnis anderer weltlicher u. geistlicher L.</i>	<i>geistl.</i>		24 - 10	
	III.	<i>Verzeichn.</i>			14 - 3		
B			<i>Simmons - Bauwerk Tafeln</i>				
		I.	<i>Flussveränderungen, Fortgeschritten, Baugelände</i>			71 - 16	
		II.	<i>Veränderungspläne mit Abtheilung: Pflanz</i>			17 - 11	
		III.	<i>Leichthe über Abtheilung, aus Pflanz</i>	<i>Leichthe</i>		119 - 120	
		IV.	<i>Leichthe über Abtheilung, aus Pflanz u. d. d. d. d.</i>	<i>Simmons - Bauwerk Tafeln</i>		124 - 125	
C			<i>Verzeichnis mit Veranschaulich. d. d. d. d. d.</i>	<i>Leichthe</i>			
		I.	<i>Veränderung, Pflanz, geistliche Veränd.</i>			130 -	
		II.	<i>Veränderung über Pflanz mit Veranschaulich.</i>	<i>Leichthe</i>		132 -	
		III.	<i>Veränderung mit Leichthe</i>			137 -	

2. Strona ze spisu treści „Archiv-Katalog”, można zaobserwować rzeczowy podział zasobu Archiwum Miejskiego na działy i poddziały.

1765 i w tym wypadku archiwista sporządził krótki regest i opis cech zewnętrznych księgi. Ostatni wpis był o księdze radzieckiej z lat 1729-1730, która zachowała się we fragmentach²⁵.

Poddział drugi o nazwie *Bürger-Rollen und Innungsbücher* (Księgi burmistrzowskie i cechowe) opisuje pięć ksiąg z lat 1773-1886. Dwa pierwsze wpisy odnoszą się do ksiąg burmistrzowskich z lat 1773-1873, przy nich zawarto krótki opis ksiąg. Pozostałe trzy opisy dotyczą dokumentów cechów rzemieślniczych. Pierwszy jest o przywilejach cechowych z lat 1774-1779, natomiast pozostałe dwa stanowią opis zbioru dokumentów cechowych z lat 1774-1886²⁶.

Trzeci poddział – *Anderweite Urkunden der Stadt* (Inne dokumenty miejskie) – zawiera trzydzieści sześć opisów różnych dokumentów z lat 1599-1915. Pod pierwszą pozycją wpisano kodeks dyplomatyczny Henricha Wuttkego. Drugi opis dotyczy dokumentów Augusta III, które dotyczyły przekazywania wójtostwa. Pod pozycją trzecią wpisano księgę z procesami o las pomiędzy urzędem leśnym a folwarkiem Bocianowo z lat 1599-1809. Wyszczególniono dokument Zygmunta I, dodatkowo dokonano opisu cech zewnętrznych księgi. Kolejne dwie

²⁵ Tamże, k. 160-171.

²⁶ Tamże, k. 172v-176.

pozycje dotyczą obrotu ziemią z lat 1796-1824 i 1830 r. Szósty wpis odnosi się do dokumentu prezentującego historię Bydgoszczy z 1858 r. Pod numerem sódymym opisano zeszyty prawne z lat 1835-1902. Natomiast pozycja ósma dotyczy spraw kościelnych. Punkt 24 przedstawia obwieszczenie z 1848 r. Wpisów od numeru 25 do numeru 36 dokonała inna osoba, o czym świadczy różny charakter pisma. Opisy dokumentów są lakoniczne, podano wyłącznie tytuły jednostek. Pozycje od numeru 25 do numeru 31 dotyczą spraw wyznaniowych. Punkt kolejny odnosi się do budowy pomnika. Następny wpis jest o szkolnictwie. Opis numeru 34 związany jest z transportem. Natomiast pozycje o numerach 35 i 36 są o sprawach administracyjnych; 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23 dotyczą spraw gruntowo-finansowych z lat 1787-1865, zaś wpisy o numerach: 11, 12 i 13 odnoszą się do spraw spornych z lat 1791-1816²⁷.

Poddział czwarty zatytułowany *Verschiedene Verträge und Verhandlungen* (Różne umowy i negocjacje) zawiera opis siedemdziesięciu pięciu dokumentów. Siedemdziesiąt trzy wpisy dotyczą umów i negocjacji między magistratem Bydgoszczy a osobami czy też innymi instytucjami. Dokumenty pochodziły z lat 1833-1916. W opisie znajdował się krótki regest i sposób uwierzytelnienia. Pozycje o numerach 74 i 75 są wpisane w języku polskim i nie dotyczą umów ani negocjacji. Pierwsza opisuje przywilej Augusta III z 1742 r., który zezwalał na piętrzenie wody przy młynie w Ostrowie. Drugi wpis jest o dokumencie Grudzińskiego z 1729 r., który dotyczył prawa Żydów w Chodzieży. Przy obu wpisach omówiono cechy zewnętrzne dokumentów²⁸.

Przedostatni dział E nosi tytuł *Druckschriften, Bücher, Pläne, Abbildung* (Piśma drukowane, księgi, plany, rysunki). Ma siedem poddziałów, które dotyczą administracji miejskiej, pism historycznych czy też planów i rysunków. Pierwszy poddział nazywa się *Haushaltsplane* (Budżety miejskie) i uwzględnia pięćdziesiąt dziewięć wpisów na temat budżetów miasta Bydgoszczy, dokumenty były z lat 1873-1932. Opisy nie są szczegółowe, zawierają jedynie tytuły i daty. Od 1922 r. tytuły dokumentów są zapisane w języku polskim²⁹.

Poddział drugi – *Verwaltungsberichte* (Sprawozdania administracyjne) – składa się z trzynastu wpisów. Tak jak we wcześniejszym poddziale dokonano lakonicznego opisu dokumentów. Sprawozdania pochodziły z lat 1878-1910³⁰.

Trzeci poddział to *Jahresabschlusse der Stadthauptkasse* (Roczne zamknięcia rachunków kasy miejskiej). Składa się z dwudziestu siedmiu opisów, w których zawarto wyłącznie informacje o tytułach i datach aktów. Dokumenty pochodziły

²⁷ Tamże, k. 177v-198.

²⁸ Tamże, k. 299v-333.

²⁹ Tamże, k. 389-392.

³⁰ Tamże, k. 394v-395.

z lat 1902-1928, należy zwrócić uwagę, że zapiski od roku 1918 były prowadzone w języku polskim³¹.

Poddział czwarty – *Statuten u.s.w. (und so weiter)*, (Statuty i tak dalej) – złożony jest z ośmiu opisów. Pierwszy wpis dotyczy rozporządzenia o Lombardzie Miejskim z 1889 r. Pozycja druga i trzecia odnoszą się do dokumentów dotyczących Kasy Miejskiej z 1873 r. i 1903 r. Wpis numer 3 odnosi się do oceny Kasy Miejskiej z 1904 r., wspomniano w nim o aneksie do oceny z 1910 r. Kolejny dwie pozycje traktują o urządzeniu rynków, dokumenty pochodziły z 1906 r. Ostatnie trzy opisy dotyczą organizacji Rzeźni Miejskiej z 1910 r.³²

Poddział piąty – *Historische Schriften, Zeitungen, Festschriften* (Historyczne pisma, gazety i księgi jubileuszowe) – ma dwadzieścia jeden pozycji, z czego wpis numer 14 jest podwójny, pierwszy zapisek jest w języku niemieckim, zaś drugi w języku polskim. Od pozycji numer 18 zapisy były prowadzone w języku polskim. Opisywane dokumenty pochodziły z lat 1835-1930. Wpisy poszczególnych pozycji niemieckojęzycznych dotyczą jubileuszu 50-lecia powrotu Poznania do Prus, odpisu jubileuszowego posiedzenia z okazji 100-lecia przyłączenia okręgu noteckiego do Prus, księgi jubileuszowej stowarzyszenia historycznego, kroniki bernardyńskiej (wydana przez Królewskie Gimnazjum w Bydgoszczy), publikacji o dawnej Bydgoszczy, księgi pamiątkowej oraz gazetki jubileuszowej z okazji 30-lecia Niemieckiego Związku Restauratorów (*Gastwirtstag*), płyty drukarskiej z planem miasta Bydgoszczy z 1835 r., kopii uroczystego przemówienia nadburmistrza Mitzlaffa z okazji setnej rocznicy powrotu Bydgoszczy do Prus, pisma prezydenta rejencji Günthera, pism z podziękowaniami. Polskie zapiski dotyczą wspomnienia z 10-lecia powrotu Bydgoszczy do Polski, książki wydanej z okazji 40-lecia sokolstwa w Bydgoszczy (Towarzystwo Sokół), jubileuszu 19-lecia powrotu do Polski oraz akt dotyczących historii powstania wielkopolskiego. Po prawej stronie dopisano nowe sygnatury z okresu okupacji³³.

Poddział szósty – *Abbildungen, Zeichnungen, Photographien* (Ilustracje, rysunki i fotografie) – składa się z dwudziestu opisów. Pierwsza pozycja dotyczy dyplomu mianowania na stanowisko starszegomiejskiego. Drugi wpis jest o ilustracji Bydgoszczy z 1657 r. Trzecia odnosi się do karty honorowej członka zarządu Germańskiego Muzeum w Norymberdze z 1882 r. Z kolei czwarta opisuje fotografię pomnika cesarza Wilhelma. Pod pozycją piątą wpisano dwa plany kanalizacji miejskiej. Pozycja szósta dotyczy planu Rzeźni Miejskiej z 1894 r. Pozycje od numeru 7 do numeru 14 są o planach rozbudowy Rzeźni z 1896 r.

³¹ Tamże, k. 398v-400.

³² Tamże, k. 403v-406.

³³ Tamże, k. 420v-424.

Kolejny wpis dotyczy dwóch fotografii umundurowania strażnika nocnego. Pozycje numer 16 i 17 są o dokumentach rzemieślniczych, chodzi o list uczniowski malarza oraz dyplom mistrzowskiego rzemiosła. Następny wpis nawiązuje do dwóch fotografii pucharu cesarskiego. Przedostatni wpis odnosi się do fotografii łańcuchów urzędowych. Ostatnia pozycja traktuje o albumie fotograficznym z 1869 r. Tematem przewodnim albumu było pożegnanie nadburmistrza Follera³⁴.

Poddział siódmy, który nosi tytuł *Bromberger Stadtanleihe Zinsscheine u.s.w. (und so weiter)* (Pożyczki miejskie, procenty i tak dalej), ma pięć pozycji. Opisuje wyłącznie miejskie pożyczki z lat: 1890, 1895, 1899, 1902 i 1909 oraz odsetki od nich. Należy zwrócić uwagę, że podobne wpisy na temat pożyczek znajdują się w dziale A poddział III oraz w dziale F poddział VI³⁵.

Ostatni dział F – *Stempel, Medaillen, Ketten, Becher, Wappen, Kaiserpokal* (Pieczęcie, medale, łańcuchy, kubki, herb, cesarskie puchary) – pierwotnie liczył siedem poddziałów, dwa zostały zdublowane, przez co ich liczba wzrosła do dziewięciu. Większość opisów prezentuje obiekty muzealne. Dwa poddziały początkowe nie posiadają własnych nagłówków. Pierwszy zawiera opis jednego cesarskiego pucharu, który został nadany miastu w 1904 r.³⁶, natomiast drugi jest to lakoniczny opis herbu miejskiego z 1908 r.³⁷ Z kolej trzeci nazywa się *Ketten* (Łańcuchy) i wyłącznie dotyczy jednego egzemplarza łańcuchów samorządowych dla nadburmistrza miasta. Nie podano przy nim żadnej daty rocznej³⁸. Poddział czwarty *Medaillen* (Medale) zawiera opisy trzech medali pamiątkowych. Pierwszy został wybity w Dreźnie w 1908 r., drugi upamiętniał wystawę światową w Brukseli, która była zorganizowana w 1910 r., ostatni uwieczniał Wschodnioniemiecką Wystawę Przemysłu, Rzemiosła i Rolnictwa, którą odbyła się w 1911 r. w Poznaniu³⁹.

W dziale F znajdują się dwa poddziały o numerze pięć. Pierwszy jest zatytułowany *Klucze*. Opisu dokonano w języku polskim, z treści wynika, że były to klucze, które władze niemieckie symbolicznie przekazały stronie polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.⁴⁰ Natomiast drugi jest zatytułowany *Stempel* (Pieczęcie) i treść opisów jest wykonana w języku niemieckim, oprócz ostatniej pozycji, która została wpisana w języku polskim. Opisy dotyczy osiemdziesięciu siedmiu

³⁴ Tamże, k. 434v-437.

³⁵ Tamże, k. 439v-441.

³⁶ Tamże, k. 450-451.

³⁷ Tamże, k. 451v-452.

³⁸ Tamże, k. 452v-453.

³⁹ Tamże, k. 453v-454.

⁴⁰ Tamże, k. 454v-455.

pieczęci. Pięć ostatnich wpisów dokonała inna osoba, na co wskazuje charakter pisma. Nie podano datacji pieczęci poza dwoma wyjątkami, pieczęci miejskiej z 1640 r. i pieczęci z orłem z 1816 r. Wymieniono z nazwy następujących posiadaczy pieczęci: Pruskie Miasto Bydgoszcz, Magistrat Miejski, Zarząd Korporacji Żydowskiej, Nadburmistrza, Urząd Ubezpieczeń Miejskich, Kasę Miejską, Kasę Oszczędnościową, Urząd Policyjny, Straż Pożarną, Urząd Wąg i Miar, Wagę Miejską, Rzeźnię Miejską, Gazownię Miejską, Elektrownię Miejską, Sąd Gospodarczy, Miejskie Seminarium Nauczycielskie oraz różne szkoły miejskie. Kolejnych sześć opisów dotyczy pieczęci urzędników. Ostatnia jest zapisana w języku polskim, była to pieczęć radcy⁴¹.

Również podwójny jest poddział szósty. Pierwszy ma podobny opis pożyczek z lat 1890, 1895, 1899, 1902, 1909 jak poddział III z działu A i poddział VII z działu E, różni się natomiast tytułem: *Stadtanleihscheine, Zinsschein und Erneuerungsschein* (Miejskie zadłużenie, odsetki i wznowienia)⁴². Natomiast drugi poddział został dopisany później w języku polskim. Nazywa się *Pieniądze miejskie wojenne*, jest to wpis inwentaryzujący ilość pieniędzy. W poddziale dokonano ośmiu wpisów na temat różnych nominałów. Pieniądze pochodziły z lat 1918-1920⁴³.

Poddział siódmy, zatytułowany *Diplome*, posiada dwa wpisy. Pierwszy w języku niemieckim dotyczy dyplomu pamiątkowego Wschodnioniemieckiej Wystawy Przemysłu, Rzemiosła i Rolnictwa. Drugi wpis jest dokonany w języku polskim i dotyczy uhonorowania za popieranie sportu i urzędzeń sportowych. Był wystawiony przez Honorowy Komitet Olimpijski w 1930 r.⁴⁴

W spisie treści został dopisany w języku polskim dział G. Nie podano jego tytułu ani numerów stron. Zapisano w nim następujące pozycje: cegielka fundatorska „Pomnik Sienkiewicza w Bydgoszczy”, album miasta Bydgoszczy zawierający 65 fotografii, 5 odbitek fotograficznych przedstawiających obchody 3 Maja, księga wykazu osób będących na posiedzeniach magistratu w latach 1916-1930. Działu G nie ma na stronach *Archiv-Katalog*, należy zauważyć, że liczba stron pomocy archiwalnej zgadza się z adnotacjami, więc go nie usunięto z księgi⁴⁵.

Podsumowując, zasób archiwum był podzielony na siedem głównych działów (uwzględniono dział G). W jego skład weszło trzydzieści poddziałów (uwzględniono zdublowane poddziały). Liczył 539 jednostek inwentarzowych, po odjęciu obiektów m.in. medali, pucharu, pieczęci, w zasobie archiwum znajdowało się 436 dokumentów.

⁴¹ Tamże, k. 455v-460.

⁴² Tamże, k. 462v-465.

⁴³ Tamże, k. 465v-466.

⁴⁴ Tamże, k. 469v-470.

⁴⁵ Tamże, k. 499v.

Na podstawie adnotacji z okresu okupacji ustaliłem, że do dnia dzisiejszego w zespole archiwalnym *Akta miasta Bydgoszczy* zachowało się około sześćdziesięciu sześciu jednostek inwentarzowych, które były spisane w *Archiv-Katalog*. Taki stan może wydawać się zatrważający, lecz trzeba tu pośpieszyć z wyjaśnieniem. Przyczyną utraty akt mogły być liczne przemieszczenia zasobu archiwum. Dr Anna Perlińska odnotowała we wstępie do inwentarza archiwalnego trzy przesunięcia: pierwsze miało miejsce po 1920 r. do Muzeum Miejskiego w Bydgoszczy, drugie w 1936 r. do Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy, ostatnie przekazanie nastąpiło w 1942 r. do Archiwum Bydgoskiego. Trzykrotne przesunięcie zasobu archiwalnego mogło spowodować utratę dokumentów. Dodatkowo dr Anna Perlińska odnotowała, że w 1939 r. było 21 dokumentów z lat z 1502-1767, które zaginęły w 1944 r. Pod koniec II wojny światowej dr Crusius wywiózł je do Gdańska i tam zaginęły. Poszukiwania z lat 1945-1947 nie dały oczekiwanego rezultatu⁴⁶. Akta podczas tak licznych dyslokacji mogły zaginać lub pozostać w instytucji tymczasowo przechowującej archiwalia.

Kolejną przyczyną utraty części archiwaliów była kultura kancelaryjna archiwistów niemieckich. Dopuszczała ona na łączenie kilku dokumentów o podobnym charakterze w jeden poszyt. Za przykład może posłużyć piętnaście dokumentów dotyczących recesów z działu B II nr 13-37, które złączono w jedną jednostkę archiwalną o dawnej sygnaturze Rep. 100 Nr 3020, a obecnie o 682. Przez taki zabieg dwadzieścia pięć opisów stało się jedną pozycją inwentarzową. Ostatnią przyczyną utraty mogło być przekazanie do innych instytucji kultury, np. do Muzeum Miejskiego, trafił m.in. puchar czy też cztery pieczęcie (według bocznych adnotacji i późniejszych akt).

Dzięki takim badaniom można zaobserwować proces kształtowania się świadomości historycznej. Na początku Niemieccy urzędnicy nie przywiązywali wagi do gromadzonych akt, przez co wiele dokumentów utracono. Dopiero na przełomie XIX i XX wieku zwiększyła się świadomość historyczna społeczeństwa, co przelożyło się na wzrost zainteresowania pamiątkami minionych epok. Utworzenie towarzystwa naukowego *Historischer Verein für Netzedistrict* oraz powołanie Archiwum Miejskiego w Bydgoszczy było bodźcem do ochrony dóbr kultury.

Z analizy *Archiv-Katalog* można wywnioskować, jakimi archiwaliami interesowali się Niemieccy urzędnicy i archiwiści. Na pierwszym miejscu w hierarchii znajdowały się najstarsze dokumenty, na kolejnym były akta dotyczące administracji i finansów miejskich, potem archiwalia, które były świadectwami współczesnych czasów. Poza dokumentami gromadzono obiekty muzealne.

⁴⁶ A. Perlińska, *Inwentarz...*, t. 1, Bydgoszcz 1985, s. 3.

Obecnie w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy są przechowywane akta, które były zgromadzone w Archiwum Miejskim, możemy je odnaleźć za pomocą dawnych sygnatur w zespole archiwalnym *Akta miasta Bydgoszczy* oraz w zbiorze archiwalnym *Zbiór tłoków pieczęci Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*. Ponadto można udać się do innych instytucji kultury w celu zapoznania się z pozostałościami po spuściznie Archiwum Miejskiego.

Resources of the Bydgoszcz Municipal Archives in 1909-1920

keywords: archives, city, Bydgoszcz

Summary

The Municipal Archives in Bydgoszcz were founded on November 3, 1909. The purpose of this institution was protection of the archives and other cultural assets. In the beginning of the article, the author describes the history of the archives. It is followed by presentation of the archival resources based on the archive source in the form of Archiv-Katalog. The archives feature old-Polish records, documents regarding administration and finances of the city, reports documenting contemporary times, and museum objects.

Der Bestand des Stadtarchivs in Bydgoszcz in den Jahren 1909-1920

Schlüsselwörter: Archiv, Stadt, Bydgoszcz

Zusammenfassung

Das Stadtarchiv in Bydgoszcz wurde am 3. November 1909 gegründet. Sein Zweck bestand darin, Archivalien und andere Kulturgüter zu schützen. Zu Beginn des Artikels wurde die Archivgeschichte geschildert. Anschließend wurden auf der Grundlage der archivierten Quelle Archiv-Katalog die Bestände des Archivs präsentiert. Im Archiv wurden aufbewahrt: altpolnische Urkunden, Dokumentation zur Verwaltung und Finanzierung der Stadt, Dokumente, die ein Zeugnis der Gegenwart sind, sowie Museumsobjekte.